

DOPAD SOVĚTSKÉ TEORIE MEZINÁRODNÍHO PRÁVA NA TEORII A VÝUKU MEZINÁRODNÍHO PRÁVA VEŘEJNÉHO V BULHARSKU

Irena Ilieva*

Abstrakt: Cílem článku je ukázat vliv teorie sovětského mezinárodního práva na teorii a výuku bulharského mezinárodního práva. Tato problematika nebyla předmětem studia bulharské odborné literatury a oficiální doktrína jí věnovala jen velmi málo pozornosti. Období let 1917 až 1960 předmětem tohoto textu není. Autorka se zaměřuje na omezený počet otázek: vznik a vývoj mezinárodního práva, pramenů a jejich klasifikace i předmětů. Hlavním závěrem je to, že vliv sovětské doktríny o pramenech a subjektech lze v bulharské literatuře o mezinárodním právu vysledovat do dnešního dne a že až do roku 2000 bulharští zákonodárci sovětskou teorii plně dodržovali.

Klíčová slova: teorie sovětského mezinárodního práva, původ mezinárodního práva veřejného, periodizace mezinárodního práva, prameny, obecné právní principy, subjekty mezinárodního práva veřejného

ÚVOD

Jedno století uplynulo od událostí, které historie popisuje jako Říjnovou revoluci roku 1917, což je dostatečně dlouhá doba na to, abychom mohli tyto události vyhodnotit z dostatečné perspektivy. Toto výročí, které přitahuje pozornost vědců z různých vědních oborů, se také vztahuje k rozhodným událostem první světové války. Jak zdůrazňuje Nadja Bojadžieva: „Z geopolitického hlediska se rok 1917 vyznačuje dvěma důležitými událostmi. Na jedné straně je to zapojení jedné nové mocnosti do války – USA, která měla čerstvé vojenské a ekonomické zdroje. Na straně druhé je to vypuknutí bolševické revoluce v Petrohradě, což vedlo k tomu, že jiná mocnost válku v březnu 1918 opustila – Ruská říše. V praxi to vedlo k tomu, že mizí východní fronta a je nahrazena sanitárním kordonem proti bolševickému nebezpečí spolu s probíhající občanskou válkou na územích zděděných Ruskou říší.“¹

Navzdory hojně historické literatuře se zdá, že ještě neexistuje žádná analýza dopadu těchto událostí na mezinárodní právní doktrínu v Bulharsku a zejména na výuku mezinárodního práva veřejného.² Autorka tohoto textu patří k té generaci právníků, kteří *Mezinárodní právo veřejné* studovali z učebnice G. I. Tunkina, původně publikované v roce 1974 v ruštině. Hlavním důvodem tohoto rozhodnutí rozhodně nebyl nedostatek učebnic v této oblasti práva v bulharském jazyce.³

Přehodnocení sovětského dědictví je nezbytné také v dalších příbuzných oblastech výzkumu, jako je historie a teorie mezinárodních vztahů. Proto vítám kritickou revizi,

* Prof. Irena Ilieva, PhD, Ústav státu a práva Bulharské akademie věd. E-mail: irena_ilieva@lawyer.bg. Z angličtiny přeložil Petr Agha.

¹ BOJADŽIEVA, N. *Meždunarodni otnošenija*. Sofija: Albatros, 2017, s. 331.

² Viz DINH, N. Q. – DAILLIER, P. – PELLET, A. *Droit international public*. 4-ème édition. Paris: Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1992, s. 105–106.

³ Viz GENOV, G. P. *Meždudržavno pravo*. Sofija: Pridvorna pečatnica, 1935; GENOVSKI, M. *Osnovi na međunarodno pravo*. Sofija, 1969.

i když je stručná, kterou napsala Nadja Bojadžieva ve své nejnovější monografii a věnovala se výzkumu problematiky mezinárodních vztahů v SSSR a v zemích s lidovou demokracií.⁴

Cílem tohoto článku je vysledovat na pozadí díla těch nejvýznamnějších autorů vliv sovětské teorie na vědu bulharského mezinárodního práva a stručně pojednat o výuce této disciplíny za minulých 55 let. Období 1917 až 1960 není předmětem tohoto výzkumu. Důkladně byla využita díla G. I. Tunkina, některé kolektivní učebnice, jako je šestidílná učebnice mezinárodního práva, publikovaná v roce 1976 pod vedením F. I. Koževnikova, V. M. Koreckého, D. B. Levina, G. I. Tunkina, N. A. Ušakova, V. M. Chkhikvadze a V. M. Šuršalova, stejně jako sedmisvazková učebnice mezinárodního práva z roku 1989, která vznikla pod vedením I. I. Lukašuka a dalších.

Zaměřím se na omezenou množinu otázek, které se podle mého názoru trvale odrazily na doktríně a výuce mezinárodního práva v Bulharsku, konkrétně na vznik a vývoj mezinárodního práva, jeho prameny a jeho klasifikace a subjekty.

1. PŮVOD A HISTORIE MEZINÁRODNÍHO PRÁVA VEŘEJNÉHO

Vzhledem k tomu, že otázka původu mezinárodního práva veřejného byla kontroverzní, většina bulharských učebnic mezinárodního práva veřejného se diskusi o jeho původu vyhnula a přenechala tuto otázku historikům práva, kteří prováděli systematický výzkum. Během období silně ideologizované výuky mezinárodního práva veřejného v mé zemi to byla právě sovětská teorie, která byla přijata a která rozdělila mezinárodní právo na několik historických kategorií: mezinárodní právo během otroctví a feudalismu, buržoazní mezinárodní právo, mezinárodní právo v epoše kapitalismu, imperialismu a současné mezinárodní právo, kam patřilo právo jak kapitalistické, tak socialistické. Obě učebnice (v šesti knihách, které vycházely od roku 1967 do roku 1982) se hodně věnují tvorbě a periodizaci mezinárodního práva veřejného.

Autorka tohoto článku nesdílí názor Orlina Borisova, který ve své učebnici mezinárodního práva uvádí: „Zpočátku se mezinárodní právo ukázalo jako primitivní forma komunikace mezi sousedními kmeny, jako způsob vyjadřování a ochrany hmotných zájmů, takže má přirozeně objektivní povahu.“⁵ Ráda bych podpořila teorii G. I. Tunkina, který se domnívá, že mezinárodní právo vzniká společně se vznikem států. Podle profesora Tunkina lze původ mezinárodního práva vysledovat zpět do starověké oblasti územních celků, které vznikaly v okolí řek Nilu a Eufratu, a také do Egypta, kde na konci 4. a na počátku 3. století před naším letopočtem vznikl a začal se vyvíjet první silný centralizovaný stát.

Problém periodizace v rozvoji mezinárodního práva není definitivně a jednoznačně v převládající doktríně vyřešen. Jedna z možných periodizací byla ustavena Nguyenem Quoc Dinhem, Patrickem Daillierem a Alainem Pellem v učebnici mezinárodního práva veřejného, ve které se rozlišuje mezinárodní právo před vznikem států (ve starověku – Čína, Egypt, Babylon a Mezopotámie, starověké řecké *polis* a Řím), mezinárodní právo

⁴ BOJADŽIEVA, N. *Meždunarodni otnošenija*, s. 15–16.

⁵ BORISOV, O. *Meždunarodno publično pravo*. Sofija: Nova zvezda, 2008, s. 31.

ve středověku – po pádu západořímské říše v roce 476 až do období reformace, mezinárodní právo od konce středověku (reformace) až po francouzskou revoluci a jako poslední období od francouzské revoluce až do současnosti.⁶

V bulharské odborné literatuře Michail Michajlov také spojuje vznik mezinárodního práva veřejného s „moderními“ státy v 16. století.⁷

Zvláštní kapitoly v sovětských učebnicích z roku 1967 a od roku 1982 se věnují vlivu „Velké říjnové socialistické revoluce“ na mezinárodní právo. Stručně řečeno, podle uvedených učebnic ovlivnily ideje a principy revoluce z roku 1917 mezinárodní právo a mezinárodní vztahy ve třech úzce propojených skupinách:⁸

- a) principy socialistického internacionalismu ve vztazích mezi socialistickými státy;
- b) princip rovnosti a sebeurčení národů a národů, vymezení se proti systému kolonizace a
- c) princip mírového soužití, jehož cílem je posílení míru a rozvoje mezinárodní spolupráce mezi státy.

Ideologémy v myšlení však převládají, když G. I. Tunkin argumentuje, že *„Buržoazní věda mezinárodního práva neposkytuje náležitou představu o legálních zákonitostech vývoje mezinárodního práva. Oddělení od reality, odmítnutí třídního charakteru práva vedlo buržoazní vědu k vyslovení teze, kde existuje společnost – existuje zákon (ubi societas ibi ius).“*⁹

Klíšé tzv. „historických typů“ mezinárodního práva sice již v bulharských učebnicích o mezinárodním právu veřejném zahrnuta nejsou, učebnice však stále postrádají moderní klasifikaci odpovídající moderním poznatkům o dějinách mezinárodních vztahů.

S otázkou dopadu Říjnové revoluce na systém mezinárodních vztahů a mezinárodního práva úzce souvisí také problém podstaty mezinárodního práva za situace, kdy fakticky existují státy s různými systémy.

Jednou z hlavních teoretických otázek, kterou se v průběhu 60. let minulého století zabývali mezinárodní právníci, byla otázka, zda *„je možné, aby v době, kdy existují dvě skupiny zemí s odlišnými právními systémy, měly země společné mezinárodní právo, tedy normu a regulační vztah, který je uznávaný všemi státy?“*¹⁰ Tato otázka zaměstnávala mysl jak těch „buržoazních“, tak i těch „socialistických“ teoretiků, což je vzhledem k ostré ideologické opozici pochopitelné. Ve své knize *Voprosy teorii meždunarodnogo prava*, publikované v roce 1962, se G. I. Tunkin podrobně zabývá touto debatou a věnuje zvláštní pozornost „buržoaznímu“ pojmu „úpadek mezinárodního práva“ a „zúžení základů mezinárodního práva“. ¹¹ Koncept A. Verdrosse je založen na erozi „křesťansko-evropské

⁶ Viz DINH, N. Q. – DAILLIER, P. – PELLET, A. *Droit international public*, s. 38–69.

⁷ MICHAJLOV, M. *Lekcii po meždunarodno publično pravo. Teorija na meždunarodnoto publično pravo*. Sofija, 2000, s. 21.

⁸ *Kurs meždunarodnogo prava v šesti tomach*, s. 62–67; *Meždunarodno pravo*. Nauka i izkustvo, 1986, s. 25–26; TUNKIN, G. I. Teorija meždunarodnogo prava. In: ŠESTAKOV, L. N. (red.). Moskva: Izdatel'stvo Zercalo, 2009, s. 1–2.

⁹ TUNKIN, G. I. *Voprosy teorii meždunarodnogo prava*. Moskva: Gosudarstvennoje izdatel'stvo Juridičeskoj literatury, 1962, s. 183.

¹⁰ Ibidem, s. 5.

¹¹ TUNKIN, G. I. *Voprosy teorii meždunarodnogo prava*, s. 5., cit. FERDOS, A. *Meždunarodnoje pravo*. Moskva, 1959, s. 67–68.

komunity“. Podle Verdrosse, citovaného Tunkinem, jsou Říjnová revoluce a dekolonizace projevem tendence omezovat/podřývat základy obecného mezinárodního práva. Jako pravý zastánce Sovětského svazu zaujal Tunkin stanovisko, že Sovětský svaz „odmítl uznat pouze reakční normy mezinárodního práva“, „[...] reakční principy a normy odrážející a posilující systém národního útlaku, koloniální loupeže a imperiální loupež (sféry vlivu, konzulární jurisdikce apod.)“.¹² V pozdějším vydání autor přidává také kolonie, protektoráty a nerovné smlouvy.¹³ G. I. Tunkin přece jen přiznává, že se vznikem Sovětského svazu některé existující normy tehdejšího mezinárodního práva, který SSSR odmítl, přestaly existovat. Zdůrazňuje však, že zúžení obecného mezinárodního práva bylo na úkor reakčních norem. Sovětská výzva k „posílení mezinárodního práva“ se dočkala odpovědi také od bulharských vědců: Michaila Genovského a Slava Stefanova.¹⁴

Přítomnost ideologie ve vnímání a studiu mezinárodního práva je velmi jasně identifikovatelná v „destrukci“ konceptu, „podle něhož je základem práva, včetně mezinárodního práva, běžná ideologie“. Podle G. I. Tunkina „vznik velkého počtu nových zemí na mezinárodní scéně, jejichž kulturní dědictví se nepochybně liší od západní civilizace“, zužuje základy vývoje obecného mezinárodního práva. Takový závěr je sice málokdy vyslovován otevřeně a přímo, ale nevyhnutelně z uvedeného konceptu vyplývá“.¹⁵ Sovětská doktrína vynakládala značnou snahu ukázat, že i přes ideologický boj mezi socializací a buržoazní ideologií jsou vůle států v jádru stejné, je to vytváření norem obecného mezinárodního práva. V tomto smyslu L. N. Šestakov v úvodu k posmrtně publikované práci G. I. Tunkina *Teorie mezinárodního práva* poukazuje na nárůst významu právě konceptu budoucí harmonizace států jako Tunkinova hlavního příspěvku k vědě mezinárodního práva.¹⁶ Tato otázka je předmětem studie G. I. Tunkina *Ideologický boj a mezinárodní právo*, publikované v roce 1967, ve které umně naznačuje pravděpodobné právní struktury. Vycházím zde z bezpodmínečného postulátu: „specifičnost ideologického boje spočívá v tom, že neexistují žádné kompromisy a dohody. Socialistická a buržoazní ideologie jsou neslučitelné“,¹⁷ a dále uvádí, že „při vytváření obecných mezinárodních právních norem vzniká konflikt mezinárodního práva, stejně jako konflikt státních vůlí a jejich smíření o uznání jednoho nebo druhého pravidla jako normy mezinárodního práva“.¹⁸ Dále ukazuje na hlavní problémy, se kterými se v šedesátých letech minulého století potýkala věda mezinárodního práva, narušená marxisticko-leninskou ideologií, ať již jde o prameny mezinárodního práva, uznání států, vztah mezi mezinárodním právem a zahraniční politikou, anebo vztah mezi mezinárodním a národním právem.¹⁹

¹² TUNKIN, G. I. *Voprosy teorii meždunarodnogo prava*, s. 21.

¹³ TUNKIN, G. I. *Teorija meždunarodnogo prava*, s. 23.

¹⁴ Cit. v TUNKIN, G. I. In: GENOVSKI, M. *Voprosy teorii meždunarodnogo prava. Osnovi na meždunarodnoto pravo. kn. I*. Sofija, 1956; STEFANOVA, S. *Meždunarodnopravovye principy vnešnej politiki Narodnoj respubliky Bolgarii. Problemy meždunarodnogo prava*, II, s. 33–61.

¹⁵ TUNKIN, G. I. *Teorija meždunarodnogo prava*, s. 25.

¹⁶ Ibidem, s. XVI.

¹⁷ TUNKIN, G. I. *Ideologičeskaja borba i meždunarodnoje pravo*. Moskva: Izdatel'stvo Meždunarodnyje otnošenija, 1967, s. 5.

¹⁸ TUNKIN, G. I. *Voprosy teorii meždunarodnogo prava*, s. 14; TUNKIN, G. I. *Teorija meždunarodnogo prava*, s. 181–198.

¹⁹ Ibidem, s. 32.

2. PRAMENY MEZINÁRODNÍHO PRÁVA VEŘEJNÉHO

Zvláštní charakter pramenů je pro systém mezinárodního práva veřejného zásadní. Výchozím bodem pro studium pramenů mezinárodního veřejného práva je čl. 38 odst. 1 Statutu Mezinárodního soudního dvora.

Jak zdůrazňuje Wolfgang Graf Vitzthum, „*ani článek 38 Statutu Mezinárodního soudního dvora, který definuje rozhodné právo mezi spory (mezinárodní smlouva, mezinárodní obyčej a obecné právní zásady), tento problém nevyřeší a otázky pramenů zůstávají nezodpovězeny.*“²⁰

Tento názor je široce uznáván jako nejpřesvědčivější a nejúplnější vyjádření ohledně pramenů mezinárodního práva. Stanoví, že:

Soud, jehož úkolem je rozhodovat v souladu s mezinárodním právem spory, které mu byly předloženy, uplatní:

- a) mezinárodní úmluvy, obecné nebo zvláštní, které stanoví pravidla výslovně uznaná soutěžními státy;
- b) mezinárodní obyčej jako důkaz obecné praxe uznané jako zákon;
- c) obecné právní zásady uznávané civilizovanými národy;
- d) podle ustanovení článku 59, soudní rozhodnutí a učení nejkvalifikovanějších autorů z různých zemí jako podpůrných prostředků pro stanovení významu a aplikovatelnosti právních norem.²¹

Tyto prameny lze rozdělit do dvou skupin. První skupina, která se skládá z mezinárodních úmluv, obyčejů a obecných zásad práva, je popsána jako „primární“ prameny (tři exkluzivní zákonodárné procesy). Hlavní učebnice mezinárodního práva se ubíraly stejným směrem.²² Za podpůrné prameny jsou považována soudní rozhodnutí a akademické spisy, které se považují za orgány, jež přispívají k výkladu zákona a zabývají se ověřením platnosti pravidel mezinárodního práva. Toto rozdělení je stále více irelevantní kvůli rostoucímu významu rozsudků Mezinárodního soudního dvora a rozhodčímu řízení. Seznam zdrojů práva v článku 38 není vyčerpávající. Nezahrnuje jednostranné dohody a jednání mezinárodních organizací.

Zvláštní charakter pramenů mezinárodního práva je zásadní pro systém mezinárodního práva veřejného. Všechny jsou stejné a mají stejný dosah. Jejich výčet v textu článku 38 neznamena jejich podřízenost ani neodráží jejich hodnotu v systému mezinárodního práva. Otázku, zda odstavec 1 vytváří hierarchii pramenů, si položila řada různých autorů. Ve 4. vydání *Droit international public* od autorů Nguyena Quoc Dinh, Patricka Dailliera a Alaina Pelleta najdeme kategorickou odpověď: „*Princip je ten, že v mezinárodním právu neexistuje žádná hierarchie zdrojů.*“²³

²⁰ VITZTHUM, W. G. – PROELSS, A. (Hrsg.). *Völkerrecht*. 7 überarbeitete und aktualisierte Auflage. Berlin: De Gruyter, 2016, s. 5.

²¹ Viz <http://legal.un.org/avl/pdf/ha/sicj/icj_statute_e.pdf> [cit. 07-08-2017].

²² NEUHOLD, H. – HUMMER, W. – SCHREURER, Ch. (Hrsg.). *Österreichisches Handbuch des Völkerrechts. Band 1: Textteil*. 3. Völlig überarbeitete Auflage. Wien: Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 1997, s. 37; SHAW, M. N. *International Law*. Sixth edition. New York: Cambridge University Press, 2008, s. 99.

²³ „*Le principe est que, pour les sources, il n'existe pas de hiérarchie en droit international.*“ DINH, N. Q. – DAILLIER, P. – PELLET, A. *Droit international public*, s. 112.

James Crawford uvedl: „*Neexistuje žádná výslovná hierarchie, ale autoři stanovili řád a v jednom z návrhů se slovo „následně“ objevilo*“.²⁴ Serge Sur také dospěl k závěru, že „*provedená analýza vede ke zjištění neexistence abstraktní a společné hierarchie mezinárodních norem v důsledku skutečnosti, že existuje rovnocennost mezi obyčejem a smlouvou*“.²⁵ Hilary Charlesworth uvádí sofistikovanější argumenty: „*I když může existovat hierarchie zdrojů, pokud jde o snadnost identifikace, teoreticky jsou smlouvy, obyčejové a obecné zásady stejně schopné vytvářet právní normy srovnatelné váhy*“.²⁶

V systému mezinárodního práva platí stejná pravidla jako v národní legislativě: pozdější norma zrušuje dřívější (*Lex-posterior*) a zvláštní norma zrušuje obecnou normu (*Lex-specialis*). V praxi je nejčastěji písemné právo (smluvní právo, usnesení mezinárodních organizací) tou zvláštní a pozdější normou, a proto má výhodu. Existují však některé případy, kdy dochází ke zrušení mezinárodního smluvního práva obyčejovou normou.

Vliv sovětské doktríny na nauku o pramenech práva lze vysledovat dodnes v bulharské literatuře o mezinárodním právu. Nachází se v několika oblastech: vznik mezinárodní smlouvy jako hlavního, nejdůležitějšího pramene mezinárodního práva; upozadění mezinárodního obecně uznávaného obyčeje; popření obecných právních zásad jako pramene. Nakonec sovětská doktrína nepřipouští, že prameny mezinárodního práva mají jeden rozsah a upřednostňují mezinárodní smlouvu.

Již v šedesátých letech G. I. Tunkin systematizuje, že „*V sovětské mezinárodní literatuře se předpokládá, že každá mezinárodní smlouva má normativní deklaratorní význam*.“ Když mluvíme o rozporu rozdělení smluv s normativními smlouvami (smlouvy, které zakládají právo) a dohodami, F. I. Koževnikov píše: „*Všechny smlouvy mají v zásadě právní povahu v rozsahu, v němž stanoví pravidla chování, které musí účastníci dodržovat*“.²⁷ Od této chvíle lze odmítnout společné rozdělení na právotvorné a kontraktuální smlouvy. Tato teze je popsána v pozdějších spisech G. I. Tunkinových. Tato klasifikace v bulharských učebnicích o mezinárodním právu obecně chybí dodnes.

Již v roce 1962 G. I. Tunkin, který zkoumal prvky a formování mezinárodních obyčejů, dospěl k závěru, že „čas/trvání“ praxe států není základním prvkem mezinárodních obyčejů. V knize *Voprosy teorii meždunarodnogo prava* zdůrazňuje: „*I když ve skutečnosti čas hraje důležitou roli v procesu formování obyčejové normy mezinárodního práva, samotný čas právního prvku není rozhodující. V závislosti na okolnostech může být obyčejová norma ustanovena až za delší dobu nebo může být vytvořena velmi rychle*“.²⁸ V rozsáhlém vyjádření věnovaném obyčejům mezinárodního práva se Tunkin jeví jako naprostý obránce sovětské teorie. Klade si otázku, zda obyčejové právo, vytvořené velkou skupinou zemí,

²⁴ CRAWFORD, J. *Brownlie's Principles of Public International Law*. Eighth edition. Oxford: Oxford University Press, 2012, s. 22.

²⁵ „*L'analyse conduit à constater l'inexistence d'une hiérarchie abstraite et générale des normes internationales, du fait de l'équivalence de principe entre la coutume et le traité*“. COMBACAU, J. – SUR, S. *Droit international public*. 9-ème édition. Paris: Montchrestien, 2010, s. 50.

²⁶ CHARLSWORTH, H. Law-making and sources. In: CRAWFORD, J. – KOSKENNIEMI, M. (eds). *The Cambridge Companion to International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, s. 190.

²⁷ TUNKIN, G. I. *Teorija meždunarodnogo prava*, s. 71.

²⁸ TUNKIN, G. I. *Voprosy teorii meždunarodnogo prava*, s. 86; TUNKIN, G. I. *Teorija meždunarodnogo prava*, s. 99–100.

platí i pro jiné země, které se na jeho vytváření neúčastnily. „Je obyčejová norma mezinárodního práva, vytvořená dlouhou praxí ‚velkého počtu zemí‘, závazná pro všechny ostatní státy, bez ohledu na jejich postoj k tomuto nařízení?“ Uvádí, že pro tezi závaznosti takové normy pro všechny ostatní země nachází širokou podporu v „buržoazní“ právní literatuře o mezinárodním právu. V podrobném odůvodnění Tunkin dochází k závěru, že „jen to obyčejové pravidlo, které státy uznaly v obou systémech, lze v současnosti považovat za normu obecného mezinárodního práva“.²⁹ Dále rozšířil tuto tezi na rozvojové země: „Pokud jde o rozvojové země, ty mají právo neuznávat jednu nebo jinou obyčejovou normu obecného mezinárodního práva.“ Tato teze „chrání“ socialistické a rozvojové země před pokusy „velkých imperialistických států diktovat normy mezinárodního práva jiným státům“.³⁰

Ve zvláštní části knihy *Voprosy teorii meždunarodnogo prava* Tunkin ospravedlňuje převládající roli mezinárodní smlouvy v mezinárodním právu³¹ a načrtává tak dlouhodobou tendenci i v bulharské odborné literatuře. Nejvýznamnějším představitelem této tendence je Ivan Vladimirov. Při hodnocení kodifikace různých oborů mezinárodního práva dospěl G. I. Tunkin k jasnému závěru, že „věda sovětského mezinárodního práva [...], aniž by popřela důležitou roli obyčeje, považuje mezinárodní smlouvu za hlavní zdroj mezinárodního práva“.³²

V učebnici mezinárodního práva veřejného, která byla publikována v roce 2001, Ivan Vladimirov jasně uvádí, že „hlavním pramenem mezinárodního veřejného práva je mezinárodní smlouva“.³³ Tato teze se opakuje ve vydání téže učebnice z roku 2005.³⁴ Stejně stanovisko lze nalézt i ve vydání z roku 2009.³⁵

Tunkinovu tezi přijal i další bulharský mezinárodní právník. V přednáškách o mezinárodním právu veřejném, vydaných v roce 2000, Michail Michajlov napsal: „Hlavní principy mezinárodního práva jsou všeobecně uznávány: mezinárodní smlouva a mezinárodní obyčej. Zbytek je sekundární, další prameny mají pomocnou roli.“³⁶

Orlin Borisov cituje v dobré víře G. I. Tunkina a jasně uvádí: „Hlavními zdroji současného mezinárodního práva je mezinárodní smlouva a mezinárodní obyčej. Mezinárodní smlouva je hlavním pramenem mezinárodního práva, jehož význam pro současné mezinárodní vztahy se stále zvyšuje.“³⁷ Hlavním argumentem Orlina Borisova ve prospěch primátu mezinárodní smlouvy je jeho zařazení na první místo v textu článku 38 statutu Mezinárodního soudního dvora.

Pokud jde o různé akty mezinárodních organizací, v roce 1962 si je G. I. Tunkin jistý, že „v současné době neexistují společné (s účastí zemí obou systémů) mezinárodní orga-

²⁹ TUNKIN, G. I. *Voprosy teorii meždunarodnogo prava*, s. 101.

³⁰ Ibidem, s. 103.

³¹ Ibidem, s. 104.

³² Ibidem, s. 109.

³³ VLADIMIROV, I. *Meždunarodno publično pravo*. Sofija: Romina, 2001, s. 24–25.

³⁴ VLADIMIROV, I. *Meždunarodno publično pravo*. Šesto preraboteno i doplneno izdanie. Sofija: Romina, 2005, s. 24–25.

³⁵ VLADIMIROV, I. *Meždunarodno publično pravo*. Šesto preraboteno i doplneno izdanie. Sofija: Romina, 2009, s. 24.

³⁶ MICHAJLOV, M. *Lekcii po meždunarodno publično pravo. Teorija na meždunarodnoto publično pravo*, s. 41.

³⁷ BORISOV, O. *Meždunarodno publično pravo*. Peto preraboteno i doplneno izdanie. Sofija: Nova zvezda, 2007, s. 38; BORISOV, O. *Meždunarodno publično pravo*. Sofija: Nova zvezda, 2008, s. 57.

nizace, jejichž rozhodnutí by přímo vytvářela mezinárodní právní předpisy, s výjimkou vyhlášek o úzkém okruhu otázek, které se dotýkají hlavně vnitřního života organizace“.³⁸ Stejný kontext také reflektují části učebnic Ivana Vladimirova věnované rezolucím Valného shromáždění OSN, některým prohlášením Valného shromáždění a dalším aktům mezinárodních organizací.³⁹ Podobně Orlin Borisov uvádí, že „Společně s uvedenými zdroji v čl. 38 statutu Soudního dvora v současné mezinárodní praxi, jsou některá normativní rozhodnutí mezinárodních organizací přijata jako pomocný zdroj mezinárodního práva.“⁴⁰ Proto řadí normativní akty mezinárodních organizací mezi pomocné prameny mezinárodního práva.

Je třeba poznamenat, že názory G. I. Tunkina na takzvané „předpisy“, které přijaly specializované mezinárodní organizace, se výrazně vyvíjely. Ve svých pozdějších pracích (např. v posmrtně vydané *Teorii mezinárodního práva* z roku 2009) vytvořil originální právní konstrukci. Podle něj „nařízení přijaté mezinárodní organizací ve světle procesu vytváření normy mezinárodního práva je ve stejném postavení jako text mezinárodní smlouvy přijaté mezinárodní organizací. Obsah norem je již definitivně určen. K tomu, aby pravidla byla pro stát závazná, je nutné vyjádřit její vůli (výslovně nebo implicitně) uznat tyto normy za mezinárodní normy. Závěrem je, že předpisy jsou ve své podstatě mezinárodní smlouvy.“⁴¹ Tento původní koncept konečně potvrzuje závěr, že sovětská teorie nepovažuje akty mezinárodních organizací za pravé prameny mezinárodního práva, ale snaží se je podřídít kategorii „mezinárodní smlouvy“.

Sovětské stanovisko k obecným zásadám zákona bohužel v učebnicích mezinárodního práva v Bulharsku „vládne“. Je třeba zdůraznit, že se to nevztahuje na doktrínu jako celek. Alexander Dragiev poznamenal, že „v posledních letech rostoucí význam mezinárodní spravedlnosti zvyšuje význam obecných zásad práva v mezinárodním právu“.⁴² Autorka tohoto článku se také domnívá, že obecné právní principy jsou plnohodnotným primárním pramenem mezinárodního práva.⁴³

A jestliže se v šedesátých letech snažila sovětská mezinárodní právní doktrína popírat obecné právní principy jako zdroj, s odkazem na existenci dvou systémů, udržování této teze v současnosti narušuje rozvoj nové generace právníků v naší zemi. V polovině minulého století G. I. Tunkin v dobré víře analyzoval mírně normativní a přirozenoprávní právní trend „buržoazních“ autorů a poté kategoricky uzavřel: „Pojem, podle kterého ‚obecné právní principy‘ – tj. normativní principy různých vnitrostátních právních systémů – budou uznány jako nepodstatné, protože neexistují žádné normativní principy, které by byly společné pro dva protichůdné právní systémy: socialistické a buržoazní. Zásady těchto právních systémů, dokonce i v těch případech, kdy se zdá, že jsou podobné,

³⁸ TUNKIN, G. I., *Voprosy teorii meždunarodnogo prava*, s. 136.

³⁹ VLADIMIROV, I. *Meždunarodno publicno pravo*. Sedmo preraboteno i doplneno izdanie. Sofija: Romina, 2009, s. 27–28.

⁴⁰ BORISOV, O. *Meždunarodno publicno pravo*, s. 54.

⁴¹ TUNKIN, G. I. *Teorija meždunarodnogo prava*, s. 91.

⁴² DRAGIEV, A. Obšite principi na pravoto v jurisprudencijata na Meždunarodnija sad na OON. *Juridičeski svjat*. 2005, br. 1, s. 12.

⁴³ ILIEVA, I. Sotnošenie meždú principite i normite na sávremenното meždunarodno publicno pravo. In: *Interrelation between the principles and the norms of the contemporary International Public Law, Report on the conference „Principles and norms“*, May 2017. Sofia University St. Kliment Ohridski (v tisku).

jsou radikálně odlišné ve své třídní povaze, roli ve společnosti a cílech.“⁴⁴ Nepodařilo se však vyhnout existenci pozitivního právního rámce pro tyto „obecné právní zásady“ v čl. 38 odst. 1 písm. b), c) a Tunkin se domnívá, že se jedná o „obecné právní pojmy, logická pravidla, metody právní techniky používané při výkladu a uplatňování práva obecně, tedy i mezinárodního i národního práva“.⁴⁵

V bulharské literatuře o mezinárodním právu Ivan Vladimirov také hierarchizuje prameny mezinárodního veřejného práva a považuje, v souladu se sovětskou tradicí, mezinárodní smlouvu za primární zdroj.⁴⁶ Pokud jde o obecné právní zásady, uvádí: „Obecné právní principy uznávané civilizovanými národy nejsou zdroji mezinárodního práva. [...] Zjevně jsou to společné principy jak vnitrostátních právních systémů, tak mezinárodního práva. Jedná se o běžné právní pojmy, logická pravidla, metody právní techniky používané při interpretaci a aplikaci mezinárodního i národního práva bez ohledu na sociální povahu jednoho či jiného právního systému.“⁴⁷

Orlin Borisov rovněž sdílí názor, že obecné právní principy jsou pomocnými prameny, ovšem jeho názory procházely určitým vývojem. Zdůrazňuje velkou důležitost obecných právních principů a uvádí: „Význam obecných právních principů jako pomocných nástrojů (pramenů) pro vytváření hlavních pramenů mezinárodního práva je obrovský.“ Podle něj jsou to obecně uznávané právní předpisy, které se v průběhu času osvědčily (a jsou neměnné) a které jsou přijímány všemi vnitrostátními právními systémy, jakož i mezinárodním právem a zásadou *lex specialis derogate generali* a *lex posteriori derogate a priori* atd.⁴⁸

Opět v duchu sovětské tradice je v bulharských učebnicích kladen důraz na základní principy současného mezinárodního práva, které jsou upraveny v čl. 1 a 2 Charty OSN, Deklarace zásad mezinárodního práva týkajících se přátelských vztahů a spolupráce mezi státy v souladu s Chartou OSN ze dne 24. října 1970⁴⁹ a Závěrečným aktem Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě z 1. srpna 1975.

Autorem této práce je opět G. I. Tunkin, a to v kapitole věnované změně základních principů mezinárodního práva během existence obou systémů. Objevuje se nová otázka zásad principu mírového soužití.⁵⁰ Ve stejném duchu se pak nese celý druhý svazek učebnice mezinárodního práva, který vydal I. I. Lukašuk v roce 1989.⁵¹

⁴⁴ TUNKIN, G. I. *Voprosy teorii meždunarodnogo prava*, s. 155; TUNKIN, G. I. *Teorija meždunarodnogo prava*, s. 176.

⁴⁵ TUNKIN, G. I. *Voprosy teorii meždunarodnogo prava*, s. 156.

⁴⁶ VLADIMIROV, I. *Meždunarodno publično pravo*. Peto preraboteno i doplneno izdanie, s. 27, VLADIMIROV, I. *Meždunarodno publično pravo*. Šesto preraboteno i doplneno izdanie, s. 27, VLADIMIROV, I. *Meždunarodno publično pravo*. Sedmo preraboteno i doplneno izdanie, s. 24 a 27.

⁴⁷ VLADIMIROV, I. *Meždunarodno publično pravo*. Sedmo preraboteno i doplneno izdanie, s. 24 a 27.

⁴⁸ BORISOV, O. *Meždunarodno publično pravo*, s. 65.

⁴⁹ *Declaration on Principles of International Law Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations*. Dostupné z: <http://legal.un.org/avl/pdf/ha/dpilfrscun/dpilfrscun_ph_e.pdf, <http://www.un-documents.net/a25r2625.htm>>, [cit. 09-06-2017].

⁵⁰ TUNKIN, G. I. *Voprosy teorii meždunarodnogo prava*, s. 26–65.

⁵¹ LUKAŠUK, I. I. (red.). *Kurs meždunarodnogo prava. Tom 2. Osnovnyje principy meždunarodnogo prava*. Moskva: Nauka, 1989, s. 5–233.

3. DOPAD SOVĚTSKÉ TEORIE NA SUBJEKTY MEZINÁRODNÍHO PRÁVA VEŘEJNÉHO V BULHARSKU

Problematika subjektů mezinárodního práva veřejného v bulharské odborné literatuře (s několika výjimkami) je silně ovlivněna sovětskou doktrínou. Dynamika moderních mezinárodních vztahů vedla ke zmizení některých témat a ke vzniku nových aktérů na mezinárodní scéně. Proto je otázka subjektů velmi aktuální.

Mezi rysy současného mezinárodního práva patří ta skutečnost, že se v jeho režimu nachází množství suverénních, nezávislých subjektů, které jsou *de iure* na mezinárodní scéně jednak rovnými aktéry a také mezi nimi existuje alespoň formálně rovnováha. Počet primárních subjektů mezinárodního veřejného práva – států – se zvýšil. Spolu s těmito tradičními subjekty mezinárodního práva veřejného se v tomto režimu vyskytují mezinárodní mezivládní organizace a národy, které bojují za sebeurčení, státní entity (Svatý stolec), zvláštní kategorie mezinárodního práva, které mají tzv. netradiční právní subjektivitu, včetně Mezinárodního výboru Červeného kříže a Řádu Malty. Specifickým rysem současného veřejného mezinárodního práva je to, že tento výčet není dán jednou provždy. Neustále se měnící systém mezinárodních vztahů vyvolává dynamiku v otázce subjektů mezinárodního práva veřejného: některé zmizely, objevily se nové, a na mezinárodní scéně existuje i kategorie aktérů, kteří jsou v „šedé“ zóně nejistoty ohledně jejich mezinárodního právního statusu. Mezi ně patří mezinárodní nevládní organizace, mezinárodní teroristické organizace, nadnárodní korporace atd.

V otázce subjektů mezinárodního práva se sovětská teorie nejvíc otiskla především v bulharských učebnicích o mezinárodním právu. V ruské učebnici *Mezinárodní právo*, přeložené a publikované v bulharštině v roce 1986, jsou mezi subjekty uváděny státy, národy a národy bojující za nezávislost a založení nezávislých států, mezinárodní mezivládní organizace a specifické státní entity.⁵² Ze všech předmětů uvedených v této učebnici je analýze podroben pouze stát.

Michail Michajlov se pokusil o zajímavý krok, „emancipovat“ toto téma z převažující doktríny ve svém díle *Přednášky o mezinárodním veřejném právu. Teorie mezinárodního práva veřejného* vydaného v roce 2000. Podle něj byly státy vytvořeny a fungovaly mezi 14. a 15. stoletím. Bezprostředně po těchto tvrzeních spěchal dodat: „*Nikdo nepopírá to, že lidstvo dlouho předtím znalo takové svazky národů, které se podobaly státům a byly jejich předky a protagonisty. Jedná se o formace z dávných dob, z období Sumeru a Akkadu, přes městské státy starého Řecka, říši Alexandra Makedonského, Svatou říši římskou a mnoho dalších, které nejsou věčně jako mezinárodní právní instituce a formy, které jsou časově omezené. Můžeme je nazývat 'státy' jen ve velmi podmíněném smyslu a za pomoci historických věd, které usnadňují přístup k jejich poznávání. Jak již bylo řečeno, jsou krátkodobé, konjunkturální a nadnárodní a nebyly vytvářené stabilními politickými a ekonomickými požadavky, ale jako výsledek bezpočtu vyhraných válek.*“⁵³

Diskuse o státu jako o primárním a základním předmětu mezinárodního práva pokračuje. Jak zdůrazňuje Karen Knop, „v literatuře o mezinárodním právu se stát poměrně nedávno a poněkud nepozorovaně znovu stal ústřední organizační myšlenkou [...]. Jeho

⁵² *Meždunarodno pravo*. Prevod ot ruski. Sofija: Izdatelstvo Nauka i izkustvo, 1986, s. 73–74.

⁵³ MICHAJLOV, M. *Lekcii po meždunarodno publično pravo. Teorija na meždunarodnoto publično pravo*, s. 13.

*ústřední postavení v prvním smyslu jako činitele bylo posíleno výskytem mimořádných událostí, zvláště v severoamerickém diskurzu interdisciplinárního výzkumu mezinárodních vztahů [...]. Řada dalších soudobých prací o globálním systému se vrací k ústřední roli státu ve druhém slova smyslu: implicitně staví národní stát do role jakési zásobárny ideálů pro mezinárodní systém, které jsou nejvíce plně teoretizované a nejbližší k realizaci v kontextu národního státu.*⁵⁴

ZÁVĚRY

Nepochybně je Říjnová revoluce historickou událostí, která radikálně změnila systém mezinárodních vztahů a vedla k dlouhodobému rozdělení světa do dvou systémů. Říkejme jim podmínečně „kapitalistické“ a „socialistické“, protože toto ideologické dělení bylo zcela vyvráceno dějinami.

Rozdělení světa po revoluci nutně vedlo ke vzniku nových principů komunikace, které v mezinárodním právu vykrytalizovaly na nových základech. A jestliže dva z nich již nemají žádnou praktickou hodnotu – zásada socialistického internacionalismu a zásada mírumilovného soužití – je princip rovnosti a sebeurčení národů stále relevantní a důležitý pro doktrínu a praxi. V období po Říjnové revoluci, na základě výše zmíněného principu, došlo k procesu dekolonizace a vznikl velký počet nových států, čímž se rozšířil okruh základních a primárních předmětů mezinárodního práva.

Podle mého názoru až do roku 2000 bulharští zákonodárci plně následovali sovětskou teorii. Mezi nejvíce citované autory patří Michail Genovský. Je citován G. V. Ignatěnkem, který podrobně popisuje Genovského rozlišování mezi „*univerzálním, socialistickým a imperialistickým mezinárodním právem*“.⁵⁵

Měla bych však připomenout nesmělý pokus o osvobození bulharské doktríny a o přehodnocení chápání mezinárodního práva v „socialistické teorii“, o které se pokusil Michail Michajlov v roce 2000: „*Chápání bylo obecně následující: ‚zákon je státní vůle vládnoucí třídy‘ a ‚zákon ztělesňuje ekonomickou vůli dominantní třídy‘. Toto je, jak je dobře známo, výchozím a koncovým bodem marxisticko-leninistické teorie práva, jeho ústředním tématem chápání a přístupu k právu obecně. V této teorii a celé této konstrukci se pravděpodobně nachází určitá pravda, podle mého názoru. Pravdou ale zůstává, že tato teorie byla mechanicky a analogicky transponována do mezinárodního práva a vytvořila velký vědecký zmatek.*“⁵⁶ Podle M. Michajlova byl tento pohled překonán poprvé článkem E. T. Ussenka v roce 1983.⁵⁷

Podle analýzy marxistického příspěvku k teorii mezinárodního práva ve 4. vydání učebnice *Droit international public* Nguyen Quoc Dinh, Patrick Daillier a Alain Pellet lze dovodit, že „*Ať už jsou doktrínální rozdíly jakékoliv, velkým přínosem marxistického myšlení je ona přímá linie k sociologickému objektivismu, který ukazuje, že mezinárodní*

⁵⁴ KNOP, K. Statehood: territory, people, government. In: CRAWFORD, J. – KOSKENNIEMI, M. (eds). *The Cambridge Companion to International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, s. 96.

⁵⁵ IGNATENKO, G. B. *Meždunarodnoje pravo i obščestvennyj progress*. Moskva: Izdatelstvo Meždunarodnyje otnošenija, 1972, s. 13, 32–33.

⁵⁶ MICHAJLOV, M. *Lekcii po meždunarodno publično pravo. Teorija na meždunarodnoto publično pravo*, s. 35.

⁵⁷ Ibidem, s. 36.

*právo je stejně jako jakákoli jiná právní disciplína neoddělitelné od ekonomické a sociální struktury, kterou odráží a v níž se nachází jeho základ.*⁵⁸

Mezi hlavní hodnoty sovětské teorie patří uznání teorie smíření státních vůlí jako základního prostředku vytváření norem obecného mezinárodního práva bez ohledu na ideologickou opozici zúčastněných stran. Jeden z nejkompexnějších výzkumů G. I. Tunkina je věnován zejména existenci obecného mezinárodního práva ve stavu ostře ideologického boje mezi „socialistickou“ a „buržoazní ideologií“.

Sovětská teorie implikuje etatismus, dokonce i ve vztahu ke vzniku mezinárodního práva v souvislosti se vznikem silných centralizovaných států. Státní suverenita je absolutizována. Doktrína mezinárodní smlouvy je také rozvinutá.

Současně je teorie o subjektech mezinárodního práva ovlivněna ideologickými pokyny, které odůvodňují, proč po Říjnové revoluci odmítá sovětský stát mnoho institucí stávajícího mezinárodního práva. To vede k zveličování a důrazu na význam mezinárodní smlouvy na úkor mezinárodního obyčeje a úplného popření obecných zásad práva jako prameny. Postoj k normativním aktům mezinárodních organizací je také váhavý. Podle mého názoru je to také odrazem vnitřní opozice v práci samotných mezinárodních organizací a opozicí názorů „kapitalistických“ a „socialistických“ států, nejčastěji podporovaných zeměmi nově osvobozenými od kolonialismu.

Z toho vyplývá, že pokud jde o prameny v učebnicích mezinárodního práva v Bulharsku, chybí obecně přijaté rozdělení na právotvorné a kontraktuální smlouvy. Základní principy práva jsou odmítány jako prameny. V učebnicích chybějí témata jako Mezinárodní výbor Červeného kříže a Řád Malty. Takzvaná netradiční právní subjektivita, až na některé výjimky,⁵⁹ se téměř neučila.

Měla bych zdůraznit, že tyto závěry platí pouze pro učebnice a neodrážejí celkový vývoj doktríny mezinárodního práva v Bulharsku.

Vliv sovětské mezinárodní právní teorie na bulharskou doktrínu a studium mezinárodního práva je dlouhotrvající a dodnes lze nalézt jeho stopy. Nemůže být jednostranně kvalifikován jako škodlivý. Měli bychom pečlivě rozlišit teze, které jsou prospěšné nebo vysoce ideologické a nakonec škodlivé pro rozvoj doktríny. Na celkové hodnocení stále ještě čekáme.

⁵⁸ „Quoi qu'il en soit de ces divergences doctrinales, le grand apport des modes de raisonnement marxiste, consiste, dans la droite ligne de l'objectivisme sociologique, a établir que, comme toute discipline juridique, le droit international est indissociable de la structure économique et sociale dont il est le reflet et dans laquelle il trouve son fondement.“ DINH, N. Q. – DAILLIER, P. – PELLET, A. *Droit international public*, s. 106.

⁵⁹ VIDIN, B. *Meždunarodno publično pravo. Obšta čast*. Sofija: SOFI-R, 1999, s. 143–149.

The Impact of the Soviet International Law Theory on the Theory and Teaching of International Public Law in Bulgaria

Irena Ilieva

***Abstract:** The article is aimed at presenting the impact of the Soviet international law theory, in the face of the brightest authors, on the Bulgarian international law theory and teaching. The problem has not been a subject of study by the Bulgarian specialized literature and poor presented in the doctrine. The period 1917 up to 1960 is not a subject of this research.*

The author focuses on a restricted number of questions: the origin and development of international law, sources and classification thereof as well as subjects.

The main conclusion is that the influence of the Soviet doctrine on sources and subjects can be traced and proved to this day in the Bulgarian literature of international law and until 2000 Bulgarian lawmakers follow entirely the Soviet theory.

***Key words:** Soviet international law theory, origin of international public law, periodization of international law, sources, general principles of law, subjects of international public law*